

LIBRIS

We know
books

FLORI BĂLĂNESCU

PAUL GOMA

Conștiință istorică și conștiință literară

CORINT
ISTORIE
AUTORI ROMÂNI

—2022—

CUPRINS

<i>Prefață</i> de dr. Mioara Anton	9
Introducere	15
Capitolul 1 – <i>Copilăria și adolescența</i>	29
Mana – Calidorul – centrul lumii cunoscute (1935–1944)	35
Copilăria transilvană. Refugiat de război	41
Adolescența	47
Capitolul 2 – <i>Student. Prima detenție (1956–1958)</i>	52
Prima detenție (1956–1958)	52
Capitolul 3 – <i>Domiciliul obligatoriu, Lătești (1958–1963)</i>	82
Liberarea în domiciliu obligatoriu (1958)	82
Primele 36 de luni (noiembrie 1958–noiembrie 1961)	85
Domiciliul obligatoriu se prelungește cu 24 de luni	96
Goma – „un James Dean” al deoștilor din Lătești	105

Capitolul 4 – „Reintegrarea” în societate	109
Muncitor necalificat. Din nou student (1963–1967)	109
Anul 1968 – marea iluzie	117
Începuturile opoziției politice (1967–1971)	122
Securitatea și sursele ei de sprijin.	203
Capitolul 5 – <i>Mișcarea pentru drepturile omului (Mișcarea Goma)</i>	228
Plasarea României pe „harta demnității”	228
„Cutremurul oamenilor”	291
Reacția Europei Occidentale și a Statelor Unite ale Americii	339
Modelul Goma	365
Desolidarizări, publice și nepublice	378
Capitolul 6 – „Brațul lung al revoluției”	444
Vigilența Securității-Partidului nu adoarme niciodată, dar uneori mai ațipește	444
„Farmecul” indiscret al Securității	471
Capitolul 7 – <i>Recurențele memoriei</i>	480
Între spiritul timpului și spiritul locului	480
„Nu uit și nu tac” – laitmotivul biografiei și al operei	493
Concluzii	554
<i>Listă de abrevieri</i>	575
<i>Bibliografie selectivă</i>	579
<i>Anexe – Scrisori deschise și nedeschise</i>	603
<i>Indice selectiv de nume</i>	627

CAPITOLUL I

COPILĂRIA ȘI ADOLESCENȚA

Copilăria basarabeană. Războiul

- *Îți plac rușii?/ - Da.*
- *Îți plac românii?/ - Nu.*
- *De ce?/ - Fiindcă l-au bătut pe tata cu rigla la școală în 1937.*
- *Și unde-i tatăl Dumitale acum?/ - Ehee, nu-i.*
- *Da' unde-i?/ - L-au împușcat rușii în 1940.¹*

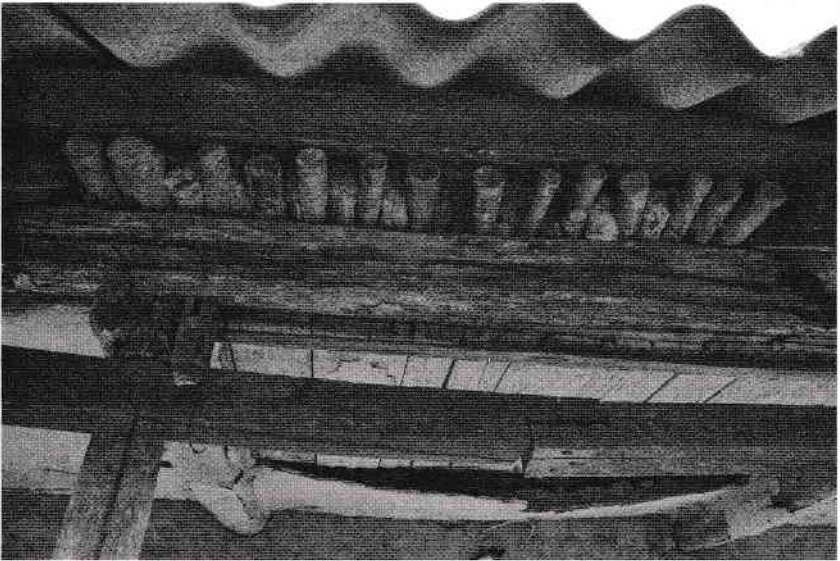
Paul Goma s-a născut la 2 octombrie 1935, în satul Mana, com. Vatici, jud. Orhei, în România întregită în 1918. Părinții săi, Maria (născută Popescu) și Eufimie, învățători în Mana, erau originari din Chiștelnița (Maria era fiica Nadejdei Cuza și a lui Toader Popescu) și Ciocâlteni (Eufimie era fiul Nataliei și al lui Chirilă), ambele sate în jud. Orhei. Cu doi ani înaintea lui se născuse primul copil al soților Goma, Petre (Petrică), mort înainte de a împlini un an. Bunicul patern murise pe frontul Primului Război Mondial, în Galiția, la Kut (Pinsk), ca soldat în armata imperială țaristă. Ion Goma, fratele mai mare al lui Eufimie, a murit în prizonierat la sovietici, în toamna anului 1944. Ignat Goma, fratele mai mic, avea să dispară în bombardamentul american asupra Bucureștiului, în Gara de

¹ Un banc din epocă – un țaran basarabean chestionat de un ziarist.

Nord, la 4 aprilie 1944. Anul 1944 a adus moartea celor doi unchi, iar pe tatăl său l-a trimis în refugiu, după ce în numai câțiva ani a fost arestat de NKVD, trimis pe front, ajuns prizonier la români și dat „dispărut”, recuperat cu ajutorul femeilor din familie (1941–1943), care au strâns acte, fotografii, mărturii de la măneni și de la Inspectoratul Școlar că este într-adevăr învățătorul român Eufimie Goma, arestat de rușii bolșevici, și nu rus ajuns prizonier în România. Halucinantă poveste este pusă literar, pe baza datelor reale, în romanul *Din calidor (o copilărie basarabeană)*. Paul Goma a crescut, a învățat să se bucure și să se revolte în România Mare. În 28 iunie 1940, România redevenea „mică”, prin pierderea Basarabiei, Bucovinei de Nord și a Ținutului Herța, apoi a Transilvaniei de Nord (30 august) și a Cadrilaterului (7 septembrie). Acum a intervenit prima tentativă de refugiere a familiei Goma, însă a fost împiedicată, după aproximativ 20 de km, înainte de a ajunge la Prut.

Eufimie și Maria Goma au fost întemeietori de școală în cătunul Mana, ocolit de binefacerile educației și culturii în regimurile țarist și bolșevic: „Sub ruși satul nu a avut patru ziduri care să se cheme școală, cei vreo trei-patru știutori de carte învățaseră «moldovenește» (românește, cu litere slavone) cu popa, rusește cei care fuseseră la moscali”¹. Urmările cedării Basarabiei au apărut imediat. La 13 ianuarie 1941, Eufimie a fost ridicat de NKVD și familia nu a știut nimic despre el multă vreme. Cărțile românești au fost arse în curtea școlii – clădirea în formă de L, ridicată de cei doi învățători cu ajutorul sătenilor. Eufimie nu s-a împăcat niciodată cu gândul că nu a ridicat o școală cum se cuvine, din piatră sau cărămidă, acoperită cu tablă sau cu țiglă, care să-i asigure trăinicie fizică și să inspire respectul comunității față de instituția școlii și de învățământ. Statul nu oferise decât lotul, de restul s-au descurcat mănenii și cei doi învățători. Au ridicat o școală după chipul și asemănarea statutului lor social dintre cele două războaie mondiale: din „cochileți” (chirpici), acoperită cu stuf.

¹ *Din calidor (o copilărie basarabeană)*, ediție definitivă îngrijită de Flori Bălănescu, Editura Ratio et Revelatio, Oradea, 2015, p. 20.

Ce a mai rămas din casa-școală: aripa lungă a clădirii, în imagine ușa de acces în școală, prin capătul lung; alături se văd materialele originale ale construcției. Mana, august 2010.
Foto: Viorel Ilișoi.

În primii opt ani și jumătate de viață, Paul Goma a trăit în satul Mana, experiență salvată în romanul *Din calidor* (o copilărie basarabeană), pe care criticul literar Aliona Grati îl situează „între mitul copilăriei și realitatea istoriei”¹. În aceeași linie, a sublinierii unei trăsături greu de atins într-un roman autobiografic: scriitură de excepție și salvare a memoriei istoriei, se exprimă și criticul Ion Simuț, care consideră *Din calidor* cel mai bun roman al lui Paul Goma, „romanul unui destin basarabean definitiv. Pentru oricine ar vrea să înțeleagă în profunzime realitatea situației disperate a Basarabiei (de acum și de altădată) această carte este esențială”². Nicolae Oprea consideră că scriind acest roman „prozatorul adoptă postura povestitorului ingenuu de tip rapsodic”, structura cărții demonstrând „o concepție epică riguros articulată. *Stai în calidorul casei din Mana* – este, în primul rând, o formulă inițiativă (reluată de obicei la începutul capitolelor). Dar constituie și leitmotivul acestei compoziții simili-muzicale, căreia îi imprimă ritm și armonie. Devine, cu alte cuvinte, un principiu ordonator, acționat cu energie de pistoanele memoriei”³.

Ruperile succesive ale ființei (refugiul, vânarea de către jandarmi, „trădarea de frate” ș.a.), narate la persoana I, cu dese contrapuncte cronologice, sunt exprimate cu mijloace literare, iar istoria din spatele lor este credibilă și se transmite cititorului cu tot cu emoția momentelor evocate. *Din calidor* transmite realism istoric și emoție estetică, așa cum se întâmplă în secvența intrării trupelor române în Mana:

Au venit românii!! [...] Drapelul cu pânza încremenită în unduire colorată rămâne tenace și pe celelalte imagini-icoană – și ele statice – uniformele kaki (acel kaki românesc, frumos, galben-auriu), asudate, pătate, danteluite cu alb de la spuma sării sudorii; boturile cailor cu bărbi de spumă albă; burțile lor, umede, ude, mai întunecate, și ele brăzdate de spumă. Fulgi, funigei de spumă de cal alergat – să ne scape de păgâni. Și mai ales, mai ales: mirosul iute, violent și dulce, sălbatic și de-al nostru (cei care și noi am fost cândva cai), de cal

¹ Aliona Grati, *Paul Goma, Inițieri în textul literar*, Editura Arc, Chișinău, p. 16.

² *Cazul Paul Goma: între politică și literatură*, în Ion Simuț, *Reabilitarea ficțiunii*, Editura Institutului Cultural Român, București, 2004, p. 191. Textul integral, la pp. 175–203.

³ Nicolae Oprea, *Cartea instrăinării*, în Flori Bălănescu (ed.), *Paul Goma 75 (Dosarul unei iubiri târzii)*, Eagle Publishing House, București, 2010, pp. 193–201.

și de pielărie de hamuri, și de balegă – o anume balegă, a numai cailor acelora (și-n vecii vecilor). Am ieșit în drum. Și am pătruns în lumea marilor: nu pot vedea mai sus decât înălțimea-mi; nu ajung cu cătarea nici măcar până la șei, necum să ating chipurile cavaleriștilor. [...] Și văd bine: o femeie cu basma gălbuie se închină adânc, apoi se înclină, prinde cizma cu amândouă mâinile, o sărută¹.

Scriitorul folosește în debutul romanului *Din calidor* simbolul ferestrei, materializat în calidor – o fereastră deschisă, cu o dublă deschidere: spre sine și spre lume, spre interior și spre exterior, motivul central al introspecției și observării de dincolo de „buricul pământului”. Alt simbol preferat de Goma și numit în mod expres în romanul-document *Culoarea curcubeului 77 (Cutremurul oamenilor)* este al oglinzii. Perspectiva narativă a autorului este o modalitate potrivită aici de a rememora istoria locului. Tehnica privitului în oglindă este una circulară, pe de o parte; pe de alta, una a scrutării față în față a obiectului real cu reflexia/reflexiile lui, o tehnică amintind de Leonardo da Vinci: compararea tabloului pictat (romanului) cu reflexia lui în oglindă și cu realitatea, punând accent pe folosirea oglinzii drept ghid. Este tehnica pe care o folosește Paul Goma, indiferent de genul literar. Descoperirea sticlei/oglinzii a adus lumină în viața oamenilor, i-a ajutat să-și vadă nu doar fața, ci mai ales reflexiile conștiinței. Pe sine în formă de chip și de chip al chipului. Nu întâmplător, în „Deschiderea” cărții-mărturie, cum o numește însuși autorul, acesta spune:

De mulți ani nu mă mai apropii de oglindă decât atunci când mă bărbieresc. Și nu ca să mă privesc – mă cunosc, mi-am ajuns indiferent, ci ca să nu mă tai. De când am venit în Occident, mă surprind în fața oglinzii: mă știu, puțin îmi pasă de chipul de peste drum și, totuși, îmi repet întrebările altora:

— Ce ești tu, Paul Goma? Ești disident? Opozant? Comunist, fascist? Anarhosindicalist, liberschimbist? [Antisemitist? Negaționist?]² Ești de dreapta, de stânga? De centru-trei-sferturi-spre-nord-est-față-de-sud-est? Ce ești?

¹ *Din calidor*, pp. 108–109.

² Paranteza dreaptă aparține autorului, fiind o completare ulterioară primelor ediții.

Cunoscându-mă până la indiferență, nu răspund. Dacă aș fi fost întrebat – chiar prin mine: „Cine ești?”, aș fi răspuns: „Nu știu”; oricum, ar fi fost un răspuns. Însă „Ce ești?” nu e întrebare, ci agresiune. Atentat. Somație obraznică, imbecilă, ca orice somație, și care nu cere răspuns, ci îmi impune să optez pentru un anume grup, pentru o rubrică anume, să aleg, eu, o celulă numerotată¹.

„Oglinda” în care se scrutează autorul îl hărțuiește cu o realitate refuzând să se normalizeze. Oglinda este *celălalt*. Astfel, scriitorul își descoperă *eul*, prin construirea de autoportrete succesive, se desprinde din integralitatea operei sale, cu mijloace estetice și istorice, dar și psihologice, și antropologice, un portret credibil în care se citește concentrarea tot mai mare a individului asupra libertății interioare. Opera lui Paul Goma este deopotrivă literară și istorică. Dacă „voletul autobiografic”, conceput să conțină romanele copilăriei și adolescenței, are ca bază istoria românilor în care autorul și familia sa au fost prinși de evenimente precum al Doilea Război Mondial, urmările Armistițiului cu Aliații sau instaurarea comunismului, în alte romane ale sale (*Ostinato*, *Gherla-Lătești*, *Soldatul câinelui*), la care se adaugă publicistica și jurnalele, baza documentară o constituie istoria în care adultul este parte activă, o istorie influențată pe alocuri de omul care scrie.

În *Din calidor (o copilărie basarabeană)*, *Arta refugii (o copilărie transilvană)* și *Astra*, care constituie structura de bază a „voletului autobiografic”, scriitorul folosește perspective narrative diferite asupra efectelor pe care istoria mare le are asupra copilului și adolescentului; *Sabina* este conceput ca o completare a romanului *Astra*. Al cincilea segment al ciclului este *Roman intim*. Dintre acestea, *Sabina* este în mod evident un roman de dragoste, care „pare să mizeze mai mult pe ficțiune decât pe autobiografie. Una dintre temele și tendințele dominante ale acestui teritoriu al prozei lui Paul Goma este tentativa de recuperare (sau măcar de regăsire) a inocenței, a iubirii și a prieteniei, a solidarității umane în fața suferinței”².

¹ Paul Goma, *Culoarea curcubeului 77 (Cutremurul oamenilor)*, ediție definitivă îngrijită de Flori Bălănescu, Editura Ratio et Revelatio, Oradea, 2015, p. 51.

² Ion Simuț, *Cazul Paul Goma – Între politică și literatură*, în *Paul Goma: cuvântul basarabeanului răzvrătit*, p. 75.

MANA – CALIDORUL – CENTRUL LUMII CUNOSCUTE (1935–1944)

Copilul basarabean stă pe prispă (calidor) ca în inima lumii, pe „osia lumii”, de acolo o scrutează și se scrutează pe sine. De pe calidorul casei din Mana, „calidor al memoriei, nostalgiei și iubirii, Paul Goma ne aduce o narațiune copleșitor inspirată de emoție, prospețime, fantezie și tandrețe. [...] Grație lui, Basarabia rămâne la fel de reală și de vie precum Galiția spusă de Joseph Roth și Vitebsk-ul pictat de Marc Chagall până la sfârșitul zilelor sale, cu buchetele, viorile și caprele plutind deasupra acoperișurilor și imaginației noastre”, scria Georges Dupoy, la apariția cărții, în iulie 1987, sub titlul „Souvenirs d’un Pagnol roumain” (Amintirile unui [Marcel] Pagnol român). „... Pictura, literatura, mai cu seamă poezia au zugrăvit, au cântat, consacrat un alt punct-de-plecare; de-privire: fereastra”¹, spune scriitorul, conștient că fereastra/oglindea are rolul de a trezi conștiința de sine, de a stimula introspecția. La Paul Goma calidorul este principalul motiv și vehicul al fixării basarabenității/românității sale în lume, pe care o trece din spațiul geografic în cel simbolic. Calidorul se constituie ca element prim de identificare. „Galeria casei părintești din Mana este buricul pământului”² – începutul romanului *Din calidor* fixează centrul imaginii și laitmotivul. Acest centru este fixat și vizual, prin intermediul unei fotografii care îi immortalizează pe Paul Goma (copil) și pe părinții săi, în curtea școlii-case cu calidor. Anul nu este chiar sigur, în cele două ediții ale cărții Mariane Sipoș, *Destinul unui disident: Paul Goma*, în Flori Stănescu (Bălănescu), Paul Goma, *Dialog*, este indicat anul 1938. În ultima ediție a romanului *Din calidor*, unde apare pe copertă, s-a strecurat și anul 1937 cu semnul întrebării. Când l-am reîntrebat, Paul Goma nu mai era la fel de sigur despre anul 1938.

Considerată artă clasică, fotografia este o sursă bine evidențiată în studiul istoriei, o modalitate complementară de a interpreta și înțelege evenimente, situații, personalități. Prin expresivitatea adeseori covârșitoare, această artă vizuală presupune filiere de interpretare inter- și meta-disciplinară. Fotografia de față poate fi situată la granița dintre intim/privat/familial și oficial. Aparține legal scriitorului

¹ *Din calidor*, p. 10.

² *Ibidem*, p. 9.

Paul Goma și a fost comandată de părinții săi, învățătorii Maria și Eufimie Goma, în anul 1937 (1938?). Locul în care a fost realizată este incinta școlii din satul Mana, jud. Orhei, România, care le era în parte și locuință.

Aripa lungă a clădirii în formă de L (stânga imaginii) era ocupată de școală, iar aripa scurtă de locuința familiei Goma, având în față un calidor (pridvor, prispă), termen care a dat în 1987 titlul romanului *Din calidor (o copilărie basarabeană)*/ *Le Calidor*, apărut pentru prima oară, din motive ideologice (autorul era refugiat politic, interzis în România), în franceză, la Paris, în traducerea unui alt român exilat, Alain Paruit. Porțile larg deschise oferă o triplă perspectivă internă a *deschiderii*. Una asupra familiei, una asupra statutului de învățători și una asupra clădirii, care joacă rol de fond/fundament fizic al aspirației personajelor, nu doar de fundal. A doua perspectivă este asupra exteriorului (demarcat de incintă) dinspre

Interior – deschidere presupusă de chiar statutul de intelectuali ai satului, garanții educării și culturalizării sătenilor. Prin opțiunea pentru o fotografie făcută din afara curții, din stradă, printre porțile larg deschise, personajele invită, cheamă la actual educării. Ideea este susținută de un detaliu istoric, care a rezistat și în memoria comunității (pe care am testat-o la fața locului, în anul 2010, când calidorul fusese demolat cu mult timp în urmă): cei doi învățători ridicaseră „prin mânuirile lor” clădirea statului, cu mijloace publice derizorii, însă cu ajutorul voluntar al sătenilor. Contrastul alb-negru al fotografiei – îndeosebi hainele preponderent albe ale celor trei actanți – întărește grafic determinarea beneficiarilor fotografiei. Vestimentația lor este diferită de a țăranilor din Mana, un detaliu care ne atenționează din start asupra statutului lor distinct, de „domni”.

Sesizăm cel puțin trei niveluri, care converg spre centru: două granițe – porțile și clădirea, iar în centru personajele. Clădirea școlii – simbolul învățării/luminării; porțile deschise – ca o promisiune, o invitație către lumina învățaturii; un centru guvernat și ocupat de familie, care totodată este și garantul autorității. Familia este una tradițională, într-o ipostază destul de comună: femeia în stânga imaginii, bărbatul în dreapta, copilul între ei, în brațele mamei, în poziția așezați – un alt semn al distincției –, nu în picioare. Cei doi învățători au un aer distins, oarecum relaxat – cât să nu impună o separare abruptă de săteni, păstrând în același timp prestigiul funcției publice și simbolice în comunitate. Copilul este îmbrăcat ca la oraș și pare să fi împrumutat ceva din morga serioasă a adulților, ca o efigie a continuității și stabilității la care încă se mai spera în a doua parte a deceniului al patrulea al secolului XX.

Poziția corporală este elegantă, impune respect privitorului de dincolo de porți. Este un tablou în tablou. Toate aceste detalii denotă că personajele sunt conștiente de responsabilitatea pe care o cere și o impune statutul lor profesional și social. În ciuda „deschiderii”, imaginea are și o notă intimă. Clădirea în formă de L pare să cuprindă cumva curtea și să protejeze personajele, singurul unghi permis fiind al celui de al patrulea personaj, invizibil, aflat în spatele aparatului foto, în afara tabloului.

Personajele și restul detaliilor (pereții albi, gârdulețul din lemn vopsit/văruit în alb) se află în coeziune cromatică internă, împrumutându-și reciproc spiritul curățeniei și al ordinii, sentimentul că lucrurile nu se vor schimba, păstrarea statu-quoului.

Fotografia și romanul (care o poartă în ultima ediție pe copertă) trasează liniile ontologice de forță ale *copilului* care își hrănește la toate vârstele creativitatea și conștiința din acest punct fix, în sensul centralității sale pe orizontală și pe verticală: Calidorul. „Paul Goma, «poetul cruzimii» (Ion Negoïtescu), scrie, într-o logică a contrariului, un tandru și emoționant, sobru și cumpătat poem despre existența sa din calidorul abstractizat în ideea de *dor-frumos* și *durut*, cordon ombilical care-l leagă pe din ambele părți de paradis și lume. Metafora, comparația sunt tropi subliminali de repliere în intrauterinitate, și chiar dincolo, în «sămânță», în «grăuntele de grâu», care conservează memoria nealterată și declanșează ținerea-de-minte, imposibilă altfel în primii ani de viață ai copilului Paul Goma”¹, scrie Nina Corcinschi.

Puterea valorii simbolice

*Ne-a format ca neam, ca oameni cu scrierile sale și am hotărât
ca Mana să fie o fărâmitură mică de omagiu, de recunoștință
adusă lui ca luptător, ca un munte de adevăr.*²

Preotul din Mana, Ioan Șleapcoveșchi, 3 oct. 2021

Aflat din 1977 în refugiu politic la Paris, Paul Goma scria în anii 1980 romanul *Din calidor*. Mirajul originii și copilăriei sale basarabene rămăsese intact. Fotografia a immortalizat *avant la lettre* convingerea intimă a scriitorului, care la rândul său va immortaliza sentimentele și frustrările copilului nevoit în timpul războiului să-și lase în urmă calidorul – centrul existenței sale de până la vârsta de 8 ani și jumătate: „Calidorul casei din Mana este buricul pământului”. Scriitorul deschide poarta casei cu calidor spre întreaga provincie și dincolo de ea, fixând-o în literatura universală:

¹ Nina Corcinschi, *Printre figurile și tropii lui Paul Goma*, în „Metaliteratură”, Anul X, nr. 5–6 (25), 2010, pp. 79–85.

² Marcarea zilei de naștere a lui Paul Goma, prin montarea unei plăci memoriale în satul natal, Mana, Republica Moldova, octombrie 2021, filmare disponibilă la http://flacaratv.md/placa-memoriala-paul-goma-in-fata-casei-parintesti-a-scriitorului-disident-din-s-mana-orhei.html?fbclid=IwAR0BiNu4I_6eqWo3K6RWvrQ8wIkiA1Y5l6bJpeuWl_mqCMRp0LrUzLC5OCY.